

**MIĘDZY KIJOWEM A KONSTANTYNOPOLEM.
RELACJE KOŚCIOŁA UKRAIŃSKIEGO Z PATRIARCHATEM
EKUMENICZNYM (X-XXI W.)**

**МЕЖДУ КИЕВОМ И КОНСТАНТИНОПОЛЕМ.
ОТНОШЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ЦЕРКВИ С ВСЕЛЕНСКИМ
ПАТРИАРХАТОМ (X-XXI В.)**

**KIEV AND CONSTANTINOPLE.
THE RELATIONS BETWEEN THE UKRANIAN CHURCH
AND THE ECUMENICAL PATRIARCHATE (10TH-21ST C.)**

Konrad Kuczara

Uniwersytet Warszawski, Warszawa – Polska
kuczara.konrad@gmail.com

Słowa kluczowe: Konstantynopol, Kijów, Moskwa, metropolia, patriarchat, Kościół, jurysdykcja, autokefalia, prawosławie

Ключевые слова: Константинополь, Киев, Москва, метрополия, патриархат, Церковь, юрисдикция, автокефалия, православие

Keywords: Constantinople, Kiev, Moscow, metropolis, patriarchate, Church, jurisdiction, autocephaly, Orthodoxy

Abstract: Relations between the Ukrainian Church and Constantinople were difficult. This goes back as far as 988, when the Christianisation of the Rus created a strong alliance between Kiev and the Byzantine Empire. There were times when Constantinople had no influence over the Kiev Metropolis. During the Mongolian invasion in 1240, the Ukrainian region was broken up and Kiev lost its power. The headquarters of the Kiev Metropolis were first moved to Włodzimierz nad Klazma in 1299 and then to Moscow in 1325. In 1458 the Metropolis of Kiev was divided into two; Kiev and Moscow, but Kiev still remained under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople. Since that time, the orthodox hierarchs of Moscow no longer adhered to the title Bishop of Kiev and the whole of Rus and in 1588 the Patriarchate of Moscow was founded. In 1596 when the Union of Brest was formed, the orthodox church of the Polish Lithuanian Commonwealth was not liquidated. Instead it was formally revived in 1620 and in 1632 it was officially recognized by king Władysław Waza. In 1686 the Metropolis of Kiev which until that time was under the Patriarchate of Constantinople was handed over to the jurisdiction of Moscow. It was tsarist diplomats that bribed the Ottoman Sultan of the time to force the Patriarchate to issue a decree giving Moscow jurisdiction over the Metropolis of Kiev. In the beginning of the 19th century, Kiev lost its Metropolitan status and became a regular diocese of the Russian Orthodox Church. Only in the beginning of the 20th century, during the time of the Ukrainian revolution were efforts made to create an independent Church of Ukraine. In 1919 the autocephaly was announced,

but the Patriarchate of Constantinople did not recognize it. . The structure of this Church was soon to be liquidated and it was restored again after the second world war at the time when Hitler occupied the Ukraine. In 1992, after the dissolution of the Soviet Union, when Ukraine gained its independence, the Metropolitan of Kiev requested that the Orthodox Church of Ukraine becomes autocephalous but his request was rejected by the Patriarchate of Moscow. Until 2018 the Patriarchate of Kiev and the autocephalous Church remained unrecognized and thus considered schismatic. In 2018 the Ecumenical Patriarchate of Constantinople looked into the matter and on 5th January 2019, the Orthodox Church of Ukraine received it's tomos of autocephaly from Constantinople. The Patriarchate of Moscow opposed the decision of Constantinople and as a result refused to perform a common Eucharist with the new Church of Ukraine and with the Patriarchate of Constantinople.

Powstanie metropolii w Kijowie

Od chrztu Rusi Kijowskiej (988) Kościół ruski był podporządkowany patriarche Konstantynopola. Głową kijowskiej metropolii był metropolita wyznaczany przez Konstantynopol. Patriarchat Ekumeniczny był Kościołem-Matką dla metropolii kijowskiej, czyli ruskiej według źródeł bizantyńskich (Meyendorff 75). Z chrześcijaństwem na ziemi kijowskie dotarło, w wyniku długotrwałego procesu, dziedzictwo kulturowe Kościoła bizantyńskiego. Chryścianizację wprowadzano w języku słowiańskim, na który tłumaczono księgi liturgiczne oraz teksty biblijne (Przybył 21). Państwo ruskie umacniało się, a wraz z nim i Kościół, który stawał się coraz bardziej świadomy swej siły i dążył do niezależności. Jednak już w XI wieku relacje między Patriarchatem Ekumenicznym a Kijowem uległy pogorszeniu.

Od początku ustanowienia metropolii kijowskiej jej zwierzchnikami byli Grecy wyznaczeni przez patriarchę. Sobór biskupów Kościoła kijowskiego w 1051 roku na metropolitę wybrał Rusina Hilariona (1051-1054). Wybór Hilariona nie był zgodny z wolą Konstantynopola. Stanowił zwiastun dążenia kijowskiej Cerkwi do większej autonomii. W 1054 roku metropolitą kijowskim został Grek Efreim (1054-1061). W 1062 roku na metropolitę kijowskiego wybrano Rusina Jerzego (1062-1076). W 1147 roku znowu sytuacja się powtórzyła, gdy metropolitą został Rusin Klemens Smolatycz (1147-1154). Warto podkreślić, że Grecy często nie mieli orientacji w sytuacji politycznej Rusi Kijowskiej, nie posługiwali się także językiem słowiańskim (Mironowicz 2003: 66).

Relacje między Konstantynopolem a metropolią kijowską uległy zmianie po upadku Rusi Kijowskiej oraz Księstwa Halicko-Wołyńskiego. Wówczas w granicach Księstwa Litewskiego znalazła się znaczna część ziem ruskich. Natomiast ziemie północno-wschodniej Rusi stopniowo przejmowało Księstwo Moskiewskie, a do Korony Polskiej przyłączono

w 1349 roku Ziemię Halicką oraz część Wołynia. Od tego czasu, aż trzy państwa czyniły naciski na Patriarchat Ekumeniczny, dążąc do posiadania na swoim terenie siedziby metropolii Kościoła prawosławnego.

Walka o jedność metropolii kijowskiej

Po spaleniu Kijowa w 1240 roku Tatarzy ustawicznie najeżdżali miasto, dlatego w 1300 roku metropolita kijowski Maksym (1283–1305) postanowił wynieść się do Perejasławia, leżącego niedaleko Włodzimierza (Halecki t. 1: 31). Następny metropolita Piotr (1305–1326) przeniósł się w 1326 roku do Moskwy. Odtąd jego następcy mieli rezydować już w Moskwie, która stawała się centrum władzy ruskiego Kościoła. Natomiast książęta Rusi południowej podjęli starania o utworzenie odrębnej metropolii halickiej, której podlegałyby biskupstwa z terytorium Rusi Halicko-Włodzimierskiej (Chodyncki 4).

Wielkie Księstwo Litewskie zabiegało, aby Patriarchat Ekumeniczny uczynił jakieś miasto litewskie stolicą metropolity kijowskiego. Konstantynopol nie darzył jednak Litwinów zaufaniem, ponieważ w większości byli poganami. Obawiano się również, że wielki książę Olgierd (1345–1377) przyjmie katolicyzm, a wraz z nim cały Kościół (Meyendorff 271–272). Obawy Konstantynopola okazały się słuszne, gdyż jego następcą wielki książę litewski Władysław Jagiełło¹ (1377–1381, 1382–1401) ochrzcił się w obrządku łacińskim.

Patriarchat Konstantynopola chciał utrzymać tylko jedną metropolię na ziemiach wschodniosłowiańskich, dlatego prowadził politykę centralizacji władzy kościelnej. Według Carogrodu najlepszym miejscem siedziby metropolitów była Moskwa. W ten sposób Kościół prawosławny znajdujący się w Wielkim Księstwie Litewskim pozostawał pod zwierzchnictwem metropolity rezydującego w innym państwie. Skutkiem decyzji Konstantynopola było trwanie takiego stanu rzeczy na Litwie od XIV do pierwszej połowy XVI wieku. Taka polityka Konstantynopola doprowadziła w konsekwencji do swoistej rywalizacji Litwy i Moskwy o władzę w ruskim Kościele.

Patriarchat Ekumeniczny nie był jednak konsekwentny, ponieważ za życia metropolity Aleksego (1354–1377) mianował w 1375 roku na metropolitę kijowskiego, ruskiego i litewskiego, bułgarskiego mnicha Cypriana Camblaka (1375–1406). Nie było to zgodne z wcześniejszą polityką Konstantynopola. Patriarcha Filoteusz (1354–1355, 1364–1376) tłumaczył swoją decyzję zaniedbywaniem przez metropolitę Aleksego cerkiewnych eparchii Księstwa Litewskiego (Mironowicz 2003: 145). W związku z tym Konstantynopol zlecił Cyprianowi sprawowanie rzą-

¹ Najwyższy książę litewski w latach: 1401–1434.

dów nad litewską częścią Kościoła aż do śmierci Aleksego, po której Cyprian miał zostać metropolitą całej Rusi.

Działania księcia Olgierda prowadzące do uniezależnienia Cerkwi od Moskwy wspierał metropolita Cyprian, krytykując także metropolitę Aleksego za lekceważenie przez niego obowiązków względem Kościoła (Fijałek 36). Z czasem Cyprian stracił poparcie Konstantynopola, co było związane z przemianami politycznymi zachodzącymi w Cesarstwie Bizantyńskim. Moskwa także nie popierała Cypriana, pomna na to, co czynił dla uniezależnienia od niej Cerkwi w Wielkim Księstwie Litewskim. W 1378 roku Cyprian nie został metropolitą, ponieważ zaraz po przyjeździe do Moskwy aresztowano go. Metropolitą ogłosił się Michał (Mitaj). Michał nawet wybrał się w podróż do Carogrodu w celu rozstrzygnięcia sporu. Zmarł jednak w drodze.

Po tych wydarzeniach patriarcha powołał na urząd metropolity archimandrytę Pimena (1378–1389). W 1380 roku na synodzie w Konstantynopolu ograniczono władzę metropolity Cypriana do ziem litewskich i Małej Rusi. Synod zastrzegł jednak, by po śmierci metropolity Cypriana, metropolita Pimen pozostał jedynym zwierzchnikiem Cerkwi na ziemiach wschodniosłowiańskich. Jednak Pimen nie objął urzędu metropolity, ponieważ książę Dymitr Doński (1350–1389) w 1380 roku ogłosił, że zwierzchnikiem Kościoła jest Cyprian. Dwa lata później, po ograbieniu i zniszczeniu Moskwy przez Tatarów, Cyprian przeniósł się do Kijowa. Pimen (1382–1389) został ponownie metropolitą w Moskwie (Mironowicz 2003: 146). Ponieważ Moskwa nie akceptowała ani Pimena, ani Cypriana, zaczęła szukać innych rozwiązań. Konstantynopol powierzył wtedy losy metropolii suzdalskiemu biskupowi Dionizemu (zm. 1385).

Decyzja Konstantynopola nie okazała się właściwa, ponieważ nie rozwiązała problemów wokół władzy cerkiewnej. Dopiero w 1389 roku, po śmierci Pimena i Dymitra, całą metropolią kijowską zarządzał Cyprian. W 1390 roku patriarcha carogrodzki Antoniusz IV (1389–1390) przekazał także pod jego władanie metropolię halicką (Mironowicz 2003: 147).

Po śmierci Cypriana, w 1406 roku książę moskiewski Wasyl Dymitrowicz (1371–1425) skierował prośbę do Patriarchatu Ekumenicznego o mianowanie nowego metropolity. Patriarchat wyznaczył Greka Focjusza (1419–1431), który pragnął zarządzać również metropolią litewską. Książę Witold zaproponował swojego kandydata na metropolitę kijowskiego, którym był biskup połocki Teodozy. Jednak Konstantynopol nie poparł tego wyboru (Chodynicki 35). Przez cały XIV wiek litewscy władcy bezskutecznie zabiegali o to, by Carogród ustanowił metropolię na ich ziemiach. Na początku XIV wieku na krótko utworzono metropolię halicką na terenach Księstwa Halicko-Wołyńskiego (Hruszewskij t. 3: 539–545, Chodynicki 3–7). Moskwa cały czas sprzeciwiała się utwo-

rzeniu jakiegokolwiek innego ośrodka cerkiewnego na terenach wschodniej Słowiańszczyzny. A Konstantynopol nieustannie popierał ją w dążeniu do bycia hegemonem kościelnym wschodniej Słowiańszczyzny, czego potwierdzeniem była w 1347 roku likwidacja metropolii halickiej przez cesarza Jana VI Kantakuzena (1347–1354). Decyzję zatwierdził też patriarszy synod.

Idea jedności metropolii kijowskiej nie była pewna również w XV wieku. Już w 1415 roku na synodzie w Nowogródku litewskim na metropolitę wybrano Grzegorza Camblaka (1415–1419) (Trajdos 224). Dokonując samodzielnego wyboru ruscy władcy przeciwstawili się tym samym woli patriarchy Konstantynopola. Ta decyzja poddała również w wątpliwość zwierzchnictwo metropolity Focjusza (1408–1431). Wybór tłumaczono tym, iż nie godzi się powoływać na metropolitów, duchownych wybranych przez cesarza a nie przez patriarchę. Padły oskarżenia patriarchatu o symonię i upadek moralności (AZR t. I: 1846, nr 24, 25: 33–37). Reakcją Konstantynopola na działania ruskich władcyków było objęcie anatemą Grzegorza Camblaka. Potępił je oczywiście metropolita Focjusz.

W lutym 1418 roku Grzegorz Camblak wraz z prawosławną delegacją został wysłany przez Jagiełłę na sobór do Konstancji. 25 lutego 1418 roku Camblak na audiencji u papieża Marcina V (1417–1431) wyraził pragnienie unii z Kościołem rzymskim (Silnicki 91, Fijałek 48–50). Chciał przeprowadzić dysputę teologiczną z udziałem patriarchy Konstantynopola i cesarza bizantyńskiego. Po jego śmierci w 1419 roku wszystkie eparchie ruskie znalazły się pod rządami Focjusza Moskiewskiego (Trajdos 232). Warto podkreślić, że po wyborze Grzegorza Camblaka na metropolitę Konstantynopol stracił wpływy w metropolii kijowskiej prawie do końca XVI wieku. Patriarcha nie mógł ani obsadzać swoich kandydatów na stanowisko metropolity kijowskiego, ani ingerować w ich wybór.

Oslabienie kontaktów z Konstantynopolem

Początek XV wieku zwiastował zmiany w relacjach między Cerkwią ruską a Konstantynopolem. W 1436 roku patriarcha Józef II (1416–1439) mianował na metropolitę kijowskiego Greka Izydora (1437–1447), który także popierał unię między Kościołami.

Podczas soboru we Florencji, 6 lipca 1439 roku greccy hierarchowie podpisali akt unii kościelnej (Halecki t. 1: 49). Izydor jako jeden z pierwszych po cesarzu podpisał akt unii. Po zakończeniu obrad udał się na ziemie ruskie Korony Polskiej. Przybył do Kijowa, gdzie książe Aleksander Olelko (zm. 1454) potwierdził jego prawa do metropolitalnych beneficjów (Lewicki 205–274). W Kijowie 5. lutego 1441 roku Izydor ogłosił postanowienia unii z Rzymem (AI t. 1, nr 258: 488). Do Moskwy powrócił dopiero w 1441 roku. W Soborze Uspieńskim odprawił Świętą Litur-

gię, podczas której modlił się za papieża, co miało być potwierdzeniem wprowadzenia unii w Kościele moskiewskim (Chodyncki 51). Rozmawiał także na temat unii z księciem Wasylem II (1425–1462). Jego działania nie zostały jednak dobrze przyjęte, gdyż parę dni później został aresztowany i uznany za heretyka. Książę Wasyl nakłaniał go do wyrzeczenia się unii. Izydor nie zmienił jednak zdania. W 1443 roku zdołał uciec z Moskwy do Rzymu (Chodyncki 53). W 1452 roku papież Eugeniusz IV (1431–1447) wysłał go do Konstantynopola, by tam w obecności cesarza, w Kościele Mądrości Bożej odprawił Świętą Liturgię. Spotkało się to z protestem mieszkańców miasta (Browning 228).

Moskwa jeszcze parę lat przed upadkiem Konstantynopola, bez zgody patriarchy wybrała na metropolitę biskupa rizańskiego Jonasza (1448–1458). Działania Moskwy były krokiem ku autokefalii jej Kościoła. Decyzję tę uznał również w 1451 roku król Kazimierz IV (1446–1492), co zaniepokoiło papiestwo. W 1457 roku papież Kalikst III (1455–1458) wyznaczył biskupa dla metropolii halickiej (*DPR* t. I, nr 80: 138–139). Kazimierz IV uznał Jonasza za metropolitę kijowskiego. Nie dał mu jednak władzy w Haliczu. Papież Pius II (1458–1464) wyznaczył na metropolitę Korony i Litwy Greka Grzegorza (1458–1473) (Halecki: 119–136). Stało się to za przyzwoleniem patriarchy ekumenicznego Grzegorza III Mammassa (1543–1450), który mieszkał w Rzymie po upadku Konstantynopola. W 1458 roku Pius II podzielił ruską metropolię na metropolię moskiewską, którą rządził Jonasz i metropolię kijowską (Chodyncki 60).

W XV wieku w metropolii kijowskiej oprócz eparchii kijowskiej metropolitalnej, znajdowało się jeszcze siedem eparchii (Bieńkowski 796–797). Ówczesna struktura eparchii pokrywała się z granicami państwa litewskiego i moskiewskiego. Moskwa na początku stulecia miała w swoim posiadaniu prawie jedną trzecią terytoriów Księstwa Litewskiego. Starła się, aby diecezje Księstwa Litewskiego uznały zwierzchność metropolity Jonasza. Metropolita kijowski Grzegorz dążył do przejęcia pod władanie wszystkich ziem metropolii kijowskiej przed podziału. Pomimo, że Grzegorz został wybrany na metropolitę przez papieża Piusa II, to w sprawie metropolii zwrócił się do Konstantynopola. Sytuacja ta była dla Patriarchatu Ekumenicznego pretekstem do nawiązania ponownych kontaktów z Kościołem ruskim.

W 1467 roku patriarcha Dionizy I (1466–1471, 1488–1490), ogłaszając Grzegorza metropolitą kijowskim i całej Rusi, potępił Moskwę za wybór Jonasza. Wezwał jednocześnie do zjednoczenia metropolii na ziemiach wschodniosłowiańskich. Moskwa jednak odrzuciła decyzję patriarchy Dionizego². Pomimo obowiązywania w Księstwie Litewskim i w Koro-

² Zobacz list patriarchy Dionizego I skierowany do ruskich chrześcijan: *VJRK*, nr 52, s. 145–147.

nie unii florenckiej metropolita Grzegorz zwrócił się do patriarchy ekumenicznego o interwencję, uznając ewidentnie Patriarchat Konstantynopola za Kościół – Matkę. Kościół kijowski taki stosunek do Patriarchatu Ekumenicznego miał od początku swego istnienia, pomimo utrzymywania kontaktów z Rzymem. Wiązało się to z tym, że Cerkiew ruska raczej nie brała udziału w sporach teologicznych między Wschodem i Zachodem.

W XV wieku w większości biskupi byli narodowości ruskiej. Kandydaturę następnego metropolity kijowskiego Symeona (1480–1488), władcy połockiego zatwierdził patriarcha Maksym III (1477–1481) (Mironowicz 2003: 194, Chodyncki 68). Od tego czasu synod za zgodą księcia litewskiego wybierał metropolitów kijowskich. Wtedy metropolita elekt uzyskiwał zgodę patriarchy Konstantynopola. Tak też wybierani byli: Jonasz Klezna (1488–1494) i metropolita Makary (1495–1498). Makary jeszcze przed uzyskaniem zgody Konstantynopola objął rządy w metropolii kijowskiej Mironowicz 2003: 194) W owych czasach zgoda Carogrodu na metropolitę kijowskiego była już schematem (Patrylo 413).

W 1500 roku Józef I (1499–1501) za zgodą patriarchy Joachima I (1498–1502, 1504) oficjalnie objął katedrę kijowską. Intronizacja metropolity odbyła się w obecności reprezentanta patriarchy (Giannelli 450–459). Metropolita Józef I 10. sierpnia 1500 roku wystosował do papieża Aleksandra VI (1492–1503) pismo, w którym potwierdził uznanie postanowień soboru we Florencji (VMPL t. 2, 1861, nr 296: 267–268). Starania Józefa I dotyczące unii nie powiodły się.

W tym czasie na terenie metropolii kijowskiej formował się ośrodek monastyczny w Supraślu. W 1505 roku patriarcha Konstantynopola potwierdził powstanie świątyń monasterskich tomosem (Mironowicz 2001: 39). Dokument ten może świadczyć o ciągłości relacji między Patriarchatem Konstantynopola a metropolią kijowską³.

Jeśli chodzi o relacje z Rzymem w XVI wieku, nie można stwierdzić, że papieństwo zrezygnowało z polityki unijnej wobec Greków i Rusinów. W 1521 roku papież Leon X w bulli bronił obrządku greckiego, zgodnie z postanowieniami soboru florenckiego. Wprawdzie bulla mówiła tylko o Grekach, jednak można przypuszczać, że odnosiła się do wszystkich, którzy trzymali się postanowień soboru we Florencji, w tym także do Rusinów (Mončak 201–204).

Gdy metropolitą kijowskim został Jonasz II (1502–1507), patriarcha Konstantynopola udzielił mu błogosławieństwa, podobnie jak jego następcy Józefowi II (1507–1522). Patriarcha Pachomiusz II (1503–1504, 1504–1513) zatwierdzając Jonasza na metropolitę kijowskiego nakazał biskupom obronę Kościoła przed łacinnikami (Makarij t.IX: 166, przyp. 159).

³ Obecnie prawdziwość tomosu jest podważana. Jeśli jest prawdziwy to był wydany w 1504 roku (Siemaszko 46–47).

Kolejny metropolita kijowski Józef III (1522–1534) nie utrzymywał kontaktów z Patriarchatem Konstantynopola (Makarij t. IX: 209–210). Już wówczas zgoda Konstantynopola na mianowanie metropolitów stanowiła tylko formalność. Ważną rolę w wyborze metropolity odgrywał król. Zygmunt I wydał dokument przyznający w 1534 roku Makaremu prawo do metropolii kijowskiej (Makarij t. IX: 234–136). Często się zdarzało, że jeszcze przed śmiercią metropolity wskazywano jego następcę. Taka sytuacja miała miejsce za rządów metropolity Makarego (1534–1556). W 1551 roku, pięć lat przed jego śmiercią, tron kijowski przyznano Stefanowi Wilkiewiczowi, który sprawował urząd metropolity jako Sylwester (1556–1567) (Chodyncki 127). Wiadomo także, że następca Jonasza III (1568–1577), Eliasza (1577–1579) został wyznaczony na metropolitę za jego życia (AZR t. III, nr 71: 196–197). W przypadku Eliasza król Stefan Batory (1576–1586) zwrócił się do patriarchy ekumenicznego Jeremiasza II Tranosa (1572–1579, 1580–1584, 1586–1595) o zatwierdzenie jego kandydatury na katedrę kijowską (AZR t. III, nr 71: 208).

Odnowienie relacji z Konstantynopolem

Patriarchat Konstantynopola do ponad połowy XVI wieku nie miał większego wpływu na formowanie się struktur Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Konstantynopol nie starał się bowiem wyeliminować nadużyć, jakie występowały w metropolii kijowskiej. Warto podkreślić, że wpływ świeckich w Cerkwi ruskiej był coraz bardziej znaczący. Oddziaływało to destruktywnie na dyscyplinę kanoniczną np. na wybór metropolitów czy biskupów. Kapłaństwo stawało się dziedziczną profesją, przechodzącą z ojca na syna. Działania patriarchatu po upadku Konstantynopola w 1453 roku zostały znacznie ograniczone. Pozostawanie pod rządami Osmanów wpłynęło na osłabienie związków eklesjalnych z metropolią kijowską. Osmanowie utrudniali patriarchom Konstantynopola prowadzenie konsekwentnych działań w ruskim Kościele w Rzeczypospolitej (Zajkin 74).

Pod koniec XVI wieku, gdy odnowiono kontakty między wiernymi prawosławnej metropolii kijowskiej a Patriarchatem Konstantynopola, relacje te uległy poprawie. Przyczyniła się do tego działalność patriarchy antiocheńskiego Joachima V Dau (zm. 1592). Nadzieja na pokrycie długów patriarchatu Antiochii skłoniła Joachima V do decyzji o podróży w 1585 roku do Moskwy (Isajewyč 55). W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVI wieku podróże greckich duchownych do Księstwa Moskiewskiego stały się już regularne (Gudziak 205, Makarij ks.VI: 28). Podróż Joachima V, jako pierwszego patriarchy, została udokumentowana w źródłach pisanych (MCSL 111–132).

W drodze do Moskwy Joachim V zatrzymał się w Konstantynopolu, gdzie otrzymał list od patriarchy Teolepta II (1585–1586) z podpisem patriarchy aleksandryjskiego Sylwestra. Pismo potwierdzało prawomocność elekcji Joachima V. Zawierało także prośbę do cara o pomoc finansową dla Joachima V w związku z odziedziczonymi przez niego sporymi długami po poprzednikach (Gudziak 203 przyp. 10). Był to trudny okres zmian na patriarchalnym tronie w Konstantynopolu. W marcu 1584 roku zdjęto z patriarchalnego urzędu Jeremiasza II, w lutym zaś następnego roku pozbawiono tronu Pachomiusza II (1584–1585) a następnie powołano Teolepta II. Źródła nie potwierdzają, by patriarcha Teolept II udzielił Joachimowi V pełnomocnictw. Świadczyłyby to o tym, że decyzje w Kościele na ziemiach Rzeczypospolitej Joachim V podejmował we własnym imieniu (MCSL 111–132).

Gdy Joachim przybył do Rzeczypospolitej na początku 1586 roku, we Lwowie trwały intensywne prace nad reorganizacją Bractwa Zaśnięcia Bogarodzicy (Hrusevskij 513–516). Patriarcha uprawomocnił wówczas regularną działalność religijną i dobroczynną bractwa, zatwierdzając jego regulamin oraz program edukacyjny szkoły (Mironowicz 2003: 19). Joachim V nadał Bractwu we Lwowie statut pierwszego wśród bractw, upoważniając do sprawowania nadzoru nad przestrzeganiem reguł życia cerkiewnego zarówno przez świeckich, jak i przez duchownych. Bracia mogli informować biskupa o przewinieniach duchownych. Mogli też wystąpić przeciw biskupowi, gdyby udowodniono mu życie niezgodne z prawami Cerkwi prawosławnej (Chodyncki 180–181, Mironowicz 2003: 20, Gudziak 206). Paradoksalnie te zmiany, pomimo iż wypływały z dobrych intencji naprawy Kościoła, osłabiały biskupi autorytet, prowadząc do konfliktów między hierarchią prawosławną a bractwami (Hrusevskij t.VI: 515, Chodyncki 182, Mironowicz 2003: 20).

Joachim V doprowadził do odnowienia kontaktów między wiernymi prawosławnej metropolii kijowskiej a Patriarchatem Konstantynopola.

W 1588 roku wschodnie ziemie Rzeczypospolitej odwiedził pierwszy raz patriarcha Konstantynopola Jeremiasz II Tranos, jadąc do Moskwy w celu uzyskania pomocy materialnej (Halecki t. 2: 41). Do Rzeczypospolitej dotarł wiosną i zatrzymał się w Zamościu. Wracając z Moskwy, po raz drugi odwiedził Rzeczpospolitą jesienią 1589 roku.

Utworzenie patriarchatu w Moskwie

Podczas wizyty Jeremiasza II w Moskwie władze wymusiły na patriarchę utworzenie patriarchatu, na co początkowo grecki gość nie wyrażał zgody, proponując utworzenie tylko arcybiskupstwa. Można przypuszczać, że utworzenie patriarchatu na ziemiach słowiańskich wydawało się Jeremiaszowi II raczej mało odpowiednie, bowiem do tej pory cztery

patriarchaty, na czele z Konstantynopolem, przewodziły prawosławnemu światu. Zależne od władzy duchowieństwo moskiewskie w rozmowach z patriarchą niewiele miało do powiedzenia⁴.

Ostatecznie w styczniu 1589 roku w Soborze Uspieńskim Jeremiasz II wyniósł metropolitę moskiewskiego Iowa do godności patriarchy Moskwy i Wszechrusi. Jeremiasz II sądził, że po uroczystości wróci do Konstantynopola, na co jednak nie wyrażono zgody, bo Moskwa musiała mieć gwarancję, że przekona on pozostałych trzech patriarchów do uznania kanoniczności Patriarchatu Moskiewskiego. Władza w Moskwie przygotowała dokument potwierdzający powołanie patriarchatu (Makarij ks. VI: 42–43). Dopiero po zapewnieniu Jeremiasza II, że przekaże do podpisu dokument pozostałym greckim patriarchom, pozwolono mu opuścić państwo moskiewskie.

Jeremiasz II uświadamiał sobie niekanoniczność procesu utworzenia patriarchatu. Decyzji nie konsultował wszak z pozostałymi patriarchami. Władze moskiewskie także zdawały sobie sprawę z niezgodności tych działań z prawami soborowości Kościoła. Jeszcze pod koniec pobytu Jeremiasza car ofiarował mu tysiąc rubli, aby patriarcha wywarł nacisk na pozostałych zwierzchników Kościoła, co potwierdzało aspiracje cara do przewodzenia całemu wschodniemu chrześcijaństwu. Od czasów schizmy w 1054 roku istniały tylko cztery prawowierne patriarchaty, teraz piątym została Moskwa. Działania Jeremiasza II w Moskwie i jego „wymuszona zgoda” na patriarchat zmieniły strukturę Kościoła prawosławnego. Moskwa sukcesywnie stawała się „trzecim Rzymem” – hegemonem prawosławnego świata (Halecki t. 2: 49–50).

Reformy Jeremiasza II w Rzeczypospolitej

Po wyjeździe z Moskwy Jeremiasz II dotarł do Rzeczypospolitej, zatrzymując się w Wilnie, gdzie gościł król Zygmunt III Waza. Król 15 lipca 1589 roku wydał dokument potwierdzający zwierzchnictwo Kościoła Konstantynopola nad Kościołem prawosławnym w Rzeczypospolitej. Jeremiasz II otrzymał pełną swobodę w podejmowaniu decyzji w sprawach metropolii kijowskiej. Król zakazał jednocześnie władcykom i wiernym ingerować w decyzje podejmowane przez patriarchę (Halecki t. 2: 52). Dokument króla potwierdzał całkowitą władzę patriarchy nad ruskim Kościołem w Rzeczypospolitej.

⁴ Car właściwie rządził Cerkwią. Ceremonia jego intronizacji miała sakramentalny wymiar. To dawało prawo do nazywania cara obrońcą wiary prawosławnej. Pozycja moskiewskiego władcy w Cerkwi była spuścizną, którą przejęła Moskwa po Cesarstwie Bizantyńskim. Wpływ bizantyńskiego modelu władzy na formowanie się ideologii mocarstwowej w Państwie Moskiewskim zob. m.in. (Ševčenko, Ewenko).

Jeremiasz II zwrócił uwagę na ciche przyzwolenie na nieprzestrzeganie prawa kanonicznego, jakie czasem dawali biskupi duchownym. Przykładem może być postępowanie władcy pińskiego Leoncjusza Peczyńskiego (1585–1595), zganionego przez patriarchę za to, że pozwalał sprawować sakramenty duchownym, niemającym do tego prawa (AZR, t. 4, nr 17: 21–22). Sam Jeremiasz II pozbawił urzędu dwukrotnie żonatego metropolitę kijowskiego Onesyfora (1579–1589). Nowym metropolitą ustanowił archimandrytę Michała Rahożę. W porównaniu do rozwlekłości wcześniej podejmowanych decyzji, zmiany wprowadzone przez patriarchę wydały się szybkie i gwałtowne, zwłaszcza odsunięcie od władzy metropolity Onesyfora (Hrusevskij t. 9: 482–485). Jeremiasz II podejmował decyzje zgodnie z prawem kanonicznym, ponieważ metropolia kijowska podlegała jurysdykcji Patriarchatu Ekumenicznego. Jeremiasz II przez swoje reformatorskie działania odnowił jedność kanoniczną metropolii kijowskiej z Patriarchatem Konstantynopola.

Jeremiasz II podczas pobytu w Brześciu zwołał synod, polecając władcom zwoływanie go każdego roku (AZR t.4, nr 25: 34–36). Egzarchą mianował biskupa łuckiego Cyryla Terleckiego. Odtąd Jeremiasz II miał władzę nad całym Kościołem wschodnim w Rzeczypospolitej (AJZR cz. 1, t. 1: 252–256). Nadał prawa bractwom cerkiewnym, poddając biskupów ich kontroli.

Sytuacja po unii brzeskiej

Działania podjęte przez Jeremiasza II w metropolii kijowskiej wpłynęły na postępowanie ruskich władcyków, którzy zrozumieli potrzebę zmian w ich Kościele. Władcy metropolii kijowskiej w 1596 roku w Brześciu doprowadzili Kościół ruski do zawarcia unii z Rzymem. Unia brzeska oderwała część Kościoła ruskiego spod władzy Konstantynopola. Nie ulega wątpliwości, że na decyzję biskupów o przystąpieniu do unii wpłynęło powstanie Patriarchatu Moskiewskiego, które zostało potwierdzone przez cztery starożytne patriarchaty w Konstantynopolu w 1591 roku.

Po śmierci Jeremiasza II następowały nieustanne zmiany na patriarchalnym tronie. Na początku 1597 roku administratorem patriarchatu Konstantynopola został Melecjusz Pigas⁵ – patriarcha Aleksandrii. Już wcześniej patriarcha ten miał duży wpływ na wszystko, co działo się w Kościele prawosławnym. Prowadził politykę podporządkowaną sułtanowi tureckiemu, dlatego sprzeciwiał się lidze antytyreckiej. Z woli sułtana administrował patriarchatem w Konstantynopolu, będąc jednocześnie patriarchą aleksandryjskim. Zasłynął też z tego, że był zagorzałym przeciwnikiem unii brzeskiej. Stał na stanowisku, że jego działalność

⁵ Melecjusz Pigas – patriarcha Aleksandrii w latach 1590–1601, tymczasowy administrator Patriarchatu Konstantynopola w latach 1597–1598.

stanowi jedyną słuszną drogę obrony całego Kościoła prawosławnego przed upadkiem (Foropulos szpalty: 951–952). Prawdopodobnie Pigas przybył do Rzeczypospolitej latem 1593 roku i nawiązał kontakt z bractwem lwowskim w celu przeciwdziałania planowanej unii (Kumor 31). Po zawarciu unii Pigas sprzeciwiał się jej wprowadzaniu, dlatego wydał w 1597 roku encyklikę, w której zezwalał na wszelkie działania prawosławnych, sprzeciwiających się unii brzeskiej (Malisevskij t. 2, aneks, nr 18, Halecki 288). Poprosił też bractwo lwowskie o założenie we Lwowie wyższej szkoły w celu kształcenia młodzieży prawosławnej (MCSL nr 453: 797–798; nr 453: 799, por.: Gudziak 198, przyp. 40).

W tym samym roku patriarcha Melecjusz Pigas mianował egzarchą w metropolii kijowskiej Greka Cyryla Lukarisa⁶. Jego zadaniem było opiekowanie się tą częścią Kościoła, która nie przystąpiła do unii. Z woli Pigasa tytuł patriarchalnego egzarchy otrzymał Gedeon Bałaban (1569–1607), biskup lwowski oraz książe Konstanty Wasyl Ostrogski (1526–1608), co dało mu władzę nad całym Kościołem ruskim. Takiej władzy zawsze księciu odmawiał król Zygmunt III Waza (Halecki 288, Robert 253). Pigas wielokrotnie, kierował pisma do narodu ruskiego, w których wzywał do trwania w wierze prawosławnej. Poruszał też sprawy związane z kształceniem duchowieństwa, nawoływał do otwierania prawosławnych szkół (Chodyncki 347, Malisevskij aneks, nr 18, Foropulos szpalty: 953–954).

Odnowienie struktur prawosławnej metropolii kijowskiej

Głównym celem Pigasa było odnowienie struktur prawosławnej metropolii kijowskiej. Ponieważ po unii brzeskiej jedyną legalną metropolią Kościoła wschodniego była unicka kijowska metropolia. Pigas powierzył zadanie odnowienia metropolii swoim egzarchom: Cylyrowi Lukarisiowi oraz księciu Konstantemu Ostrogskiemu (Chodyncki 347). Odnowienie prawosławnej metropolii kijowskiej nastąpiło dopiero w 1620 roku, kiedy to patriarcha jerozolimski Teofanes (1608–1644) przybył do Kijowa, wracając z Moskwy. Patriarcha Teofanes od patriarchy Konstantynopola otrzymał prawo administratora, co upoważniało go podczas wizyty na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej do sprawowania rządów w metropolii kijowskiej. Udzielił wówczas chirotonii sześciu biskupom oraz mianował metropolitą kijowskim archimandrytę Ławry Peczerskiej Hioba Boreckiego (1620–1631).

Wznowienie prawosławnego episkopatu odbyło się bez zgody króla, w konspiracji, dlatego zostało potraktowane jako akt niełojalności wobec Rzeczypospolitej. Restauracja prawosławnego episkopatu doprowadziła

⁶ Cyryl Lukaris – patriarcha Konstantynopola w latach 1612 i 1620–1623, 1623–1633, 1633–1634, 1634–1635, 1637–1638.

do zaistnienia dwóch metropolii kijowskich: unickiej i prawosławnej, wrogo do siebie nastawionych (Moskałyk 154). Podczas pobytu na ziemiach Ukrainy Teofanes wzmocnił pozycję bractw cerkiewnych, które wystosowały petycję do króla, domagając się w niej wolności dla Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej. Debatę nad funkcjonowaniem Kościoła prawosławnego przeprowadzono w sejmie w 1621 roku. Pomimo usilnych starań ruskich posłów sejm nie uchwalił konstytucji dotyczącej kwestii wyznaniowej (Mironowicz 2001: 82).

Legalizacja struktur Kościoła prawosławnego

Sytuacja uległa zmianie po wyborze na króla Polski Władysława IV (1632–1648). W 1632 roku król zalegalizował istniejącą hierarchię Kościoła prawosławnego (Serczyk 83). Tego samego roku na metropolię kijowskiego został nominowany archimandryta Ławry Peczerskiej, Piotr Mohyla (1633–1646). Po otrzymaniu w 1633 roku pozwolenia od króla Władysława IV na objęcie kijowskiej katedry, kandydaturę Mohyły potwierdził także patriarcha Konstantynopola Cyryl Lukaris (Melnyk 28). Jeszcze jako archimandryta rozpoczął reformę kijowskiego prawosławia. Chciał, aby Kościół ruski stał się równoprawnym partnerem dla Kościoła katolickiego. Pracował nad pojednaniem unitów i prawosławnych, a nade wszystko sprzeciwiał się zbliżaniu ukraińskiego Kościoła z Patriarchatem Moskiewskim. Za jego rządów metropolia kijowska znajdowała się pod władzą Patriarchy Ekumenicznego. Mohyla przeprowadził reformy administracyjne oraz liturgiczne w metropolii kijowskiej. Domagał się zniesienia ograniczeń przy budowaniu prawosławnych świątyń oraz pracował nad poprawą stanu prawosławnej oświaty. W tym celu w 1632 roku w Kijowie stworzył Kolegium Kijowskie, nazwane później od jego imienia Kolegium Mohylańskim, które w 1658 roku przekształcone zostało w Akademię (Melnyk 33-39).

W 1647 roku duchowni oraz ruska szlachta wybrali na metropolitę kijowskiego biskupa mohylewskiego Sylwestra Kossowa (1647–1657). Ze względu na sprzeciw papieża Król Władysław IV Waza potwierdził wybór nowego metropolity z opóźnieniem. Papież chciał, żeby wybrano na ten urząd osobę bardziej sprzyjającą unii z Rzymem. Ostatecznie potwierdzono wprowadzenie Kossowa na urząd metropolity kijowskiego ze wszystkimi prawami wynikającymi ze sprawowania tego urzędu (Mironowicz 2008: 79–81). Sylwester Kossow pragnął, by metropolia kijowska stała się niezależnym Kościołem prawosławnym. Czynił starania, by uniezależnić działania metropolity od wpływów bractw cerkiewnych oraz osób świeckich. Dążył do rozwoju struktury Kościoła prawosławnego. Zachował zarząd eparchii mścisławskiej, mohylewskiej i orszańskiej. Pracował na rzecz reaktywowania archieparchii połockiej, niestety bezskutecznie. W 1650 roku udało mu się uzyskać dla Kościoła prawo-

sławnego uniwersał króla Jana Kazimierza, który potwierdzał prawa prawosławnych do eparchii mścisławskiej (Mironowicz 2008: 82–83).

W roku 1654, gdy Ukraina przeszła pod władanie Moskwy na mocy ugody perejasławskiej, metropolita Kossow robił wszystko, by utrzymać niezależność metropolii kijowskiej od Patriarchatu Moskiewskiego. Przez swojego wysłannika Inocentego Gizela oświadczył carowi, że metropolia kijowska powinna pozostać w jurysdykcji Patriarchatu Ekumenicznego, ponieważ tak było od czasów chrztu Rusi kijowskiej. Kossow podpisał się pod listem do cara jako metropolita kijowski i egzarcha patriarchy konstantynopolańskiego (Mironowicz 2001: 152). W swych planach widział Kościół kijowski jako całkowicie niezależny. Kossow odmówił także złożenia przysięgi na wierność moskiewskiemu władcy, nie pojawił się również na ceremonii przysięgi Kozaków na wierność carowi.

Nadzieje na utworzenie niezależnego ukraińskiego Kościoła prawosławnego skończyły się wraz z jego śmiercią (Mironowicz 2008: 89). Kościół ukraiński bronił się nadal przed zerwaniem jedności z Patriarchatem Konstantynopola. Gdy w 1658 roku na urząd metropolity został wybrany biskup łucki i ostrogski Dionizy Bałaban (1657–1663), jego Kandydatura została potwierdzona przez patriarchę ekumenicznego. Metropolita Dionizy nie zgodził się na przyjęcie błogosławieństwa od patriarchy moskiewskiego. Nie rezydował już w Kijowie, był zmuszony przenieść się do Czehrynia (EIU t. 1: 688). Trzeba nadmienić, że w 1665 roku, po śmierci metropolity Dionizego, biskup mścisławski Metody Filimonowicz zabiegał o urząd metropolity kijowskiego. Nie uzyskał jednak poparcia eparchialnego duchowieństwa, które uważało, że nie był wyświęcony zgodnie z prawem kanonicznym. Wówczas zareagował Konstantynopol. Patriarcha Dionizy III (1662–1665) jako zwierzchnik Kościoła ukraińskiego objął Metodego anatimą. Metody nadal jednak zarządzał Kościołem prawosławnym na Ukrainie (Mironowicz 2008: 105–106). Na początku swych rządów wykazywał się postawą całkowicie promoskiewską, później jednak wyraził kategorię sprzeciw oddaniu metropolii kijowskiej Patriarchatowi Moskiewskiemu (Mokry 84–85).

Ostatnim metropolitą, który nosił tytuł metropolity kijowsko-halickiego i całej Rusi był Antoni Winnicki (1663–1679). Rezydował także w Czehryniu (Bendza 1982: 162). Jego następcą był Łazarz Baranowicz (1659–1661, 1668–1693) władca czernihowski, administrator metropolii kijowskiej. On także nie popierał wyjścia spod jurysdykcji Patriarchatu Konstantynopola. Własne wprowadzenie na urząd metropolity przez Moskwę także uważał za niekanoniczne.

Metropolia kijowska częścią Patriarchatu Moskiewskiego

Ostatecznie metropolia kijowska przeszła we władanie Patriarchatu Moskiewskiego za rządów metropolity Gedeona Czwertyńskiego

(1684–1690), który jeszcze jako biskup łucki prowadził rozmowy w sprawie objęcia metropolii kijowskiej z Moskwą, a nie z Konstantynopolem. W 1684 roku władca Gedeon został wybrany na katedrę kijowską podczas soboru zwołanego z inicjatywy Iwana Samojłowicza (1672–1687), hetmana Wojska Zaporoskiego. Ten wybór został oprotestowany przez archimandrytę Ławry Peczerskiej, późniejszego kijowskiego metropolity, Warłama Jasińskiego (1690–1707). Jasiński na drugim soborze, zwołanym już bez udziału hetmana, wraz z duchowieństwem kijowskim wyraził protest przeciwko wyznaczaniu metropolity kijowskiego przez Moskwę. Jeszcze wtedy stał na stanowisku, że tylko patriarcha ekumeniczny miał prawo do obsadzania katedry kijowskiej, ponieważ znajdowała się ona w strukturach Patriarchatu Konstantynopolitańskiego. Tego samego roku moskiewski patriarchat zwrócił się do patriarchy Konstantynopola Jakuba (1679–1682, 1685–1686, 1687–1688) o zgodę na podporządkowanie metropolii kijowskiej Moskwie. Odpowiedź Konstantynopola była negatywna, ponieważ patriarcha twierdził, że nie może tego uczynić bez zgody wezyra. Jednak 8. listopada 1685 roku Gedeon udał się do Moskwy, gdzie otrzymał godność metropolity kijowskiego od patriarchy Joachima (1674–1690) (PE t. 10: 517–519). Gedeon złożył także przysięgę kanoniczną przed patriarchą moskiewskim (Bendza 2006: 106–107).

Wiosną 1686 roku do państwa osmańskiego wysłano poselstwo moskiewskie z prośbą o zatwierdzenie przejścia metropolii kijowskiej pod jurysdykcję Patriarchatu Moskiewskiego oraz o zatwierdzenie wprowadzonego już na urząd metropolity kijowskiego Gedeona. Posłowie zwrócili się także do wielkiego wezyra, który był w Adrianopolu o wydanie zgody na przekazanie metropolii kijowskiej Moskwie. Chcąc utrzymać dobre relacje z Moskwą oraz zachować jej neutralność w walce Osmanów ze Świętą Ligą, wielki wezyr poparł oddanie Moskwie kijowskiej metropolii. W tym celu zmusił patriarchę jerozolimskiego Dosyteusza II, do przekonania patriarchy ekumenicznego Dionizego IV (1671–1673, 1676–1679, 1682–1684, 1686–1687, 1693–1694), by wydał pozwolenie na przekazanie metropolii kijowskiej Patriarchatowi Moskiewskiemu (Mironowicz 2001: 228, Lukashova 518).

Ostatecznie 5. czerwca 1686 roku patriarcha Dionizy IV wystosował pisma do carów, patriarchy, hetmana i metropolity kijowskiego, informujące o tymczasowym oddaniu metropolii kijowskiej w zarządzanie patriarchsze moskiewskiemu (Mironowicz 2008: 133, Bendza 2006: 106–107). Dionizy IV w czasie swojego trzeciego okresu sprawowania patriarchszych rządów był już włączony w sprawę przekazania metropolii kijowskiej Moskwie. W czerwcu 1686 roku greccy biskupi zatwierdzili decyzję wcześniej podjętą przez Dionizego IV (Mironowicz 2001: 228).

Po oficjalnym przejściu pod władzę Moskwy i złożeniu przysięgi patriarsze moskiewskiemu, metropolita Gedeon Czwertyński otrzymał, zamiast dotychczasowego tytułu: „metropolita kijowski i halicki i całej Rusi”, zmieniony tytuł: „metropolita kijowski i halicki i Małej Rosji”, (Mokry 85). Już w grudniu 1686 roku metropolita Gedeon poprosił cara o interwencję w obronie prawosławnych w Rzeczypospolitej. Następnego roku prośbę tę skierował do hetmana kozackiego Iwana Mazepy (1687–1709) (Lukashova 518).

Upadek metropolii kijowskiej – rządy Moskwy

Metropolita dążył, do podporządkowania całego Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej Patriarchatowi Moskiewskiemu. Czwertyński czynił też bezskuteczne starania o podporządkowanie sobie cerkwi Siczy Zaporoskiej, którymi zarządzał stauropigialny Monaster Międzygórski. W 1688 roku Patriarchat Moskiewski przejął we władnię eparchię czernihowską (Lukashova 518–519).

Konsekwencją działań metropolity Gedeona było osłabienie metropolii kijowskiej. Po tych działaniach prawosławni Kozacy zaczęli rozważać przejście na unię. Dotychczasowe diecezje, które były ostoją prawosławia, zaczęły przechodzić na katolicyzm. Eparchia przemyska przyjęła unię w 1692 roku, eparchia lwowska w 1701 roku i eparchia łucka w 1707 roku (Mokry 85).

W roku 1690 na metropolitę kijowskiego, halickiego i całej Małej Rosji wyznaczono, wspomnianego już, Warłama Jasińskiego, który ostatecznie po zgodzie wszystkich starożytnych patriarchatów, uznał za kanoniczne przejście metropolii kijowskiej z jurysdykcji Konstantynopola pod Patriarchat Moskiewski. Następny metropolita kijowski otrzymał swoją godność już w Moskwie (zob. Alekseev 605–607). W 1707 roku na ten urząd sobór duchowieństwa kijowskiego wybrał archimandrytę Ławry Peczerskiej Joazafa Krokowskiego (1707–1718), który w następnym roku w Moskwie, zaraz po wyświęceniu na biskupa, otrzymał godność metropolity (Lemeshevsky 2003: 53).

Stopniowo metropolia kijowska przestawała być w praktyce metropolią, ostatecznie stając się jedną z eparchii Patriarchatu Moskiewskiego. Do 1722 roku utrzymał się zwyczaj wybierania władcyków na soborach elekcyjnych w Kijowie. Warłam Wonatowycz (1722–1730), który został w 1722 roku, po chirotonii biskupiej w Moskwie, podniesiony do rangi arcybiskupa kijowskiego, był pierwszym wybranym przez Świętobliwy Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Od tej pory car miał bezpośredni wpływ na wybór kijowskiego metropolity. Warłamowi przyznano także inny, niż do tej pory tytuł. Został już tylko: *metropolitą kijowskim i halickim*. W 1742 roku metropolia kijowska straciła już tytuł

metropolii, a na jej czele stali duchowni w randze arcybiskupów (Mokry 85–86, Lemeshevsky 2002: 197).

W 1770 roku na katedrze kijowskiej obsadzono Gabriela Kremeneckiego (1770–1783). Kremenecki dbał o Kijowską Akademię Duchowną, dofinansowując ją z własnych środków, natomiast w Cerkwi unifikował tradycje i obyczaje ukraińskie, wywodzące się z początków Ławry kijowskiej z obrządkiem synodalnym – obrządkiem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Obrządek cerkiewny został w tym czasie całkowicie zrusyfikowany, łącznie z wymową języka cerkiewnosłowiańskiego, która zamiast wcześniejszej ukraińskiej stała się rosyjska. Za jego rządów nastąpił także intensywny proces rusyfikacji Akademii Mohylańskiej. Dzieła dokończył kolejny metropolita Samuel Mysławski (1783–1796), czyniąc język rosyjski językiem wykładowym. Mysławki, podobnie jak Kremenecki był członkiem Świętobliwego Synodu Rządzącego (Mokry 86–87).

Ostatnim metropolitą pochodzenia ukraińskiego był Hieroteusz Malicki (1796–1799). Po jego śmierci w 1799 roku na katedrę kijowską, zamiast Ukraińca wprowadzono Mołdawianina Gabriela Bănulescu-Bodoni (1799–1803). Po nim, aż do 1922 roku katedra kijowska obsadzana była tylko Rosjanami (Mokry 87).

Od czasów przejścia spod władzy Konstantynopola pod władzę Moskwy, metropolia kijowska stała się właściwie jedną z eparchii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Pod koniec XVIII wieku nie miała już żadnych związków z patriarchatem Konstantynopola. Nikt z Moskwy nie pytał o zgodę Konstantynopola przy obsadzaniu kijowskiej katedry nowymi hierarchami, a przecież to był jeden z warunków, jakie miała spełniać zarządzając metropolią kijowską.

Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna

Dopiero na początku XX wieku, w dobie ukraińskiej rewolucji czyniono starania, by stworzyć niezależny ukraiński Kościół. Dyrektoriat Ukraińskiej Republiki Ludowej na czele z atamanem Symonem Petlurą (1879–1926) w styczniu 1919 roku ogłosił autokefalię Cerkwi ukraińskiej. W październiku 1921 roku w Soborze Św. Sofii w Kijowie został zwołany Wszuchukraiński Sobór, który pod wpływem władz Ukraińskiej Republiki Ludowej również ogłosił stworzenie Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Trzeba zaznaczyć, że w tym czasie władza radziecka stała za niezależnością ukraińskiej Cerkwi, a w 1923 roku nawet rosyjska Cerkiew potwierdziła autokefalię Kościoła na Ukrainie. Niestety już na początku 1930 roku nastąpiło samorozwiązanie Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Ostatecznie Patriarchat Moskiewski odebrał autokefalię ukraińskiej Cerkwi w 1934 roku. (por. Modzelewska EK t. 19, szpalta 1303). Wkrótce zlikwidowano też

strukturę tej Cerkwi. Odbudowano ją w czasie II wojny światowej podczas hitlerowskiej okupacji Ukrainy. Jednak po wyzwoleniu władcy tego Kościoła udali się na emigrację, w większości do Ameryki Północnej i tam stworzyli strukturę tego Kościoła. W 1971 roku jego głową został bratanek Symeona Petlury metropolita Mścisław Skrypnyk (1898–1993) (Osadczy szpalta 317).

W całym procesie poszukiwania drogi do autokefalii pominięto rolę Patriarchatu Ekumenicznego jako Kościoła – Matki, który powinien przecież wyrazić zgodę na autokefalię. Dlatego też metropolita Mścisław zabiegał o kontakty z Konstantynopolem. Dwukrotnie powadził rokowania z patriarchą Konstantynopola: w 1963 i 1971 roku (Osadczy szpalta 317), prosząc patriarchę o anulowanie decyzji z 1686 roku dotyczącej powrotu metropolii kijowskiej pod jurysdykcję Konstantynopola na zasadzie egzarchatu⁷.

W 1989 roku we Lwowie ogłoszono odnowienie Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Rok później zwołano sobór odrodzonego Kościoła, który uznał samodzielnie, bez zgody Konstantynopola, za niekanoniczną decyzję z 1686 roku. Zdecydowano się także powołać do istnienia Patriarchat Kijowski i Wszechukraiński. Na patriarchę wybrano metropolitę Mścisława⁸.

Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego

W styczniu 1990 roku za zgodą Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej stworzono też ukraiński egzarchat, będący organizmem niezależnym w kwestiach administracyjnych. Otrzymał nazwę Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego. Głową Kościoła został metropolita kijowski i całej Ukrainy Filaret Denysenko. Była to Cerkiew działająca kanonicznie. Gdy w 1991 roku proklamowano niepodległość Ukrainy sobór biskupów Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego zdecydował się zwrócić do Moskwy o nadanie autokefalii Kościołowi ukraińskiemu. Niestety Moskwa nie wyraziła na to zgody.

W kwietniu następnego roku w Żytomierzu sześciu biskupów Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego zaproponowało zwołanie soboru, oskarżając Filareta o krzywoprzysięstwo. Ostatecznie sobór w maju tego samego roku w Charkowie zdjął Filareta z urzędu, wybierając zwierzchnikiem

⁷ Patriarh Mstislav (1898–1993). [Патриарх Мстислав (1898–1993)]. Web. 20.01.2018. <https://risu.org.ua/ua/index/reference/persons/~%d0%9c/33656/>.

⁸ Svätijšij patriarch Kijovskij i vsiëi Ukraïni Mstislav. [Святіший Патріарх Київський і всієї Україну Мстислав]. Web. 20.01.2018. https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_90/lis_90_12/37641/.

Cerkwi ukraińskiej metropolitę Włodzimierza Sabodana (1992–2014). Cały proces odbywał się za aprobatą Patriarchatu Moskiewskiego. Warto podkreślić, że metropolita Filaret, został oskarżony przez biskupów oraz Patriarchat Moskiewski o działanie na szkodę Cerkwi. Władze cerkiewne uznały Filareta za zwykłego mnicha, odbierając mu wszystkie godności cerkiewne, a także unieważniając jego święcenia kapłańskie (Pawluczuk 132–133).

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego

Metropolita Filaret nie przyjął decyzji biskupów, uważając ją za niekanoniczną. Podjął też rozmowy zjednoczeniowe z niedawno odnowionym Ukraińskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym. Efektem tych rozmów było zjednoczenie części parafii uznających za zwierzchnika Filareta z Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną, co nastąpiło podczas soboru w czerwcu 1992 roku. Powołano wtedy do życia Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego, głową którego został Mściśław, dotychczasowy zwierzchnik Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Gdy patriarcha zmarł w 1993 roku, na Ukrainie działały trzy Kościoły prawosławne, ponieważ Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny został odnowiony (Kozyrska 177). Zwierzchnikiem Patriarchatu Kijowskiego wybrano Włodzimierza Romaniuka (1993–1995), który po dwóch latach zmarł. Decyzja o wyborze Filareta na patriarchę spowodowała przejście części wiernych do Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Byli to wierni z eparchii iwanofrankowsko-winnickiej oraz buczacko-chmielnickiej. Jednak pierwsza z nich już w 1996 roku powróciła do struktur Patriarchatu Kijowskiego. Ostatecznie Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej pod pretekstem skandali finansowych oraz obyczajowych w 1995 roku objął Filareta anatemą (Gajewski 68)⁹. Filaret nadal spełniał swoją posługę biskupią, traktując moskiewską ekskomunikę jako grę polityczną¹⁰.

Pomimo ekskomuniki i związanych z nią problemów Kościół Patriarchatu Kijowskiego nadal dynamicznie rozwijał się nie tylko na Ukrainie, ale także w Kandzie i Europie Zachodniej, gdzie utworzono metropolię ukraińską Patriarchatu Kijowskiego. Patriarchat Kijowski utworzył także trzy eparchie na terenie Federacji Rosyjskiej: moskiewską, kursko-białogrodzką i tobolsko-jenisiejską.

⁹ Zob: *Akt ob otlučennii ot Cerkwimonaha Filareta (Denisenko)*. [Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко)]. Web. 25.01.2019. <http://www.patriarchia.ru/db/text/417804.html>.

¹⁰ Niektórzy sprzeciwienie się Moskiewi Filareta tłumaczą tym, że nie został wybrany patriarchą Moskwy w 1990 roku zob. (Szeptycki 215–217).

Wizyta Bartłomieja I na Ukrainie

W 1997 roku ziemie ukraińskie po raz pierwszy odwiedził patriarcha konstantynopolitański Bartłomiej I (od 1991). 24 września przyплыł do Odessy i został powitany przez metropolitę Włodzimierza – głowę Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Bartłomiej odwiedził monaster Zaśnięcia Matki Bożej, gdzie przywitał go ówczesny patriarcha moskiewski Aleksy II (1990–2008). Bartłomiej wizytował także odeskie seminarium duchowne. Ponownie przybył na Ukrainę w 2008 roku z okazji 1020 rocznicy Chrztu Rusi. Tym razem odwiedził Kijów. Wizyta patriarchy trwała trzy dni od 25 do 27 lipca. Patriarchę powitali ówczesny prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko (2005–2010) oraz metropolita kijowski Włodzimierz. Hierarcha odwiedził Ławrę Peczerską oraz sobór św. Sofii, gdzie poświęcił odnowione królewskie wrota ikonostasu. Spotkał się z patriarchą moskiewskim Aleksym II. 27 lipca patriarcha Bartłomiej przewodniczył św. Liturgii, która sprawowana była na Wzgórzu św. Włodzimierza w Kijowie. Z okazji wizyty patriarchy ekumenicznego oraz 1020-lecia chrztu Rusi Kijowskiej Narodowy bank Ukrainy 20 października 2008 roku oddał do obiegu pamiątkową monetę z podobizną patriarchy oraz prezydenta Ukrainy o nominale pięćdziesięciu hrywien¹¹.

Patriarchę Bartłomiej I uhonorowano także dwoma ukraińskimi odznaczeniami państwowymi. Pierwszym był Order Księcia Jarosława Mądrygo przez prezydenta Wiktora Juszczenkę za eklezjalną działalność i zasługi względem Kościoła prawosławnego na świecie. Drugie odznaczenie po pięciu latach przyznał patriarsze prezydent Wiktor Janukowycz (2010–2014) z okazji 1025-lecia chrztu Rusi Kijowskiej za podniesienie autorytetu prawosławia na świecie¹². Podobno w 2008 roku prezydent Wiktor Juszczenko prowadził rozmowy z patriarchą w sprawie nadania ukraińskiej Cerkwi autokefalii. Patriarcha cały czas jednak popierał Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego.

Ostatnie kroki ku autokefalii

Do 2018 roku na Ukrainie istniały trzy Kościoły prawosławne: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego, którego

¹¹ *Dokument 651/2008, potoczna redaktsiya – Prynyattya vid 22.07.2008.* [Документ 651/2008, поточна редакція – Прийняття від 22.07.2008]. Web. 25.01.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651/2008>.

¹² *Dokument 393/2013, potoczna redaktsiya – Prynyattya vid 27.07.2013.* [Документ 393/2013, поточна редакція – Прийняття від 27.07.2013]. Web. 25.01.2019. <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2013>.

zwierzchnikiem od 2014 roku pozostaje metropolita Onufry Berezowski, Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego, którego zwierzchnikiem do 2018 roku był patriarcha Filaret oraz Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny, na czele którego stał metropolita Makary Maletycz (2015–2018). Tylko pierwszy z wyżej wymienionych uznawany był przez świat prawosławny za kanoniczny.

Sytuacja ukraińskiego prawosławia zaczęła się radykalnie zmieniać dopiero w 2018 roku, gdy Rada Najwyższa Ukrainy złożyła u Bartłomieja I wniosek o nadanie autokefalii ukraińskiej Cerkwi. Żeby proces się rozpoczął bez udziału patriarchy Moskwy, trzeba było anulować dekret z 1686 roku, w którym metropolia kijowska została przekazana tymczasowo Kościołowi moskiewskiemu. Wniosek poparły dwie niekanoniczne wspólnoty prawosławne oraz niewielka część władzyków Patriarchatu Moskiewskiego (Radziwinowicz [Web. 20.01.2019]).

Reakcją Bartłomieja na tę inicjatywę było podjęcie działań zmierzających do nadania autokefalii. 7. września 2018 roku patriarcha wysłał do Kijowa dwóch egzarchów, etnicznych Ukraińców: Daniela, biskupa Pamfilii z USA oraz Hilariona, biskupa Edmonton z Kanady (Sterlingow [Web. 20.01.2019]). Działania Konstantynopola wywołały ogromny sprzeciw Świętego Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, który zarzucił Bartłomiejowi, powołując się na kanony Soborów Powszechnych, postępowanie niezgodne z prawem kanonicznym i bez zgody patriarchy moskiewskiego Cyryla oraz zwierzchnika kanonicznej Cerkwi ukraińskiej metropolity Onufrego¹³. Moskwa argumentowała swój sprzeciw także tym, że działania Patriarchatu Konstantynopola mogą nasilić konflikty w łonie ukraińskiego prawosławia.

Pomimo protestów rosyjskiej Cerkwi w październiku 2018 roku Konstantynopol rozpoczął proces nadania autokefalii Cerkwi na Ukrainie. Synod patriarszy obradujący w dniach 9–11 października ogłosił powrót metropolii kijowskiej pod zwierzchnictwo Patriarchy Ekumenicznego. Synod anulował postanowienia z 1686 roku. W ten sposób Kościół na Ukrainie z powrotem stał się częścią Patriarchatu Konstantynopola. Z punktu widzenia Patriarchatu Ekumenicznego Moskwa przestała mieć jakikolwiek wpływ na Kościół ukraiński. Święty Synod Patriarchatu Ekumenicznego ogłosił także zdjęcie ekskomuniki nałożonej przez Patriarchat Moskiewski na patriarchę Filareta Denysenkę oraz metropolitę Makarego Maletycza, włączając ich ponownie do kanonicznego pra-

¹³ *Zaâvlenie Soâšennogo Sinoda Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi ot 8 sentâbrâ 2018 goda / Oficial'nye dokumenty*. [Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви от 8 сентября 2018 года / Официальные документы]. Web. 25.01.2019. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5264344.html>.

wosławia¹⁴. Tak oto niekanoniczne Kościoły ukraińskie stały się legalnie działającymi wspólnotami prawosławnymi (Gajewski 66)¹⁵.

Po decyzjach konstantynopolińskiego Synodu egzarchowie zaapelowali do trzech, już wtedy kanonicznych prawosławnych Kościołów Ukrainy o rozpoczęcie działań mających zjednoczyć ukraińskie prawosławie. Egzarchowie potwierdzili, że przejęcie przez Patriarchat Moskiewski metropolii kijowskiej było aktem niekanonicznym. Patriarchat Moskiewski zareagował sprzeciwem twierdząc, że to właśnie działania Konstantynopola są niezgodne z prawem kanonicznym. Moskwa bezskutecznie próbowała jeszcze zatrzymać proces rozpoczęty przez Bartłomieja I. 15 października 2018 roku w Mińsku zebrał się Święty Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, który ostatecznie postanowił zerwać jedność eucharystyczną z Patriarchatem Ekumenicznym, zawieszając z nim wszelkie kontakty (Gajewski 73). Duchowni obu Kościołów nie mogą sprawować razem Eucharystii, wierni Patriarchatu Moskiewskiego także nie mogą przystępować do sakramentów w świątyniach Patriarchatu Konstantynopola (Romanowski [Web. 21.01.2019]). Decyzja ta podzieliła świat prawosławny na „dwa obozy”: moskiewski i konstantynopoliński.

Powstanie Kościoła Prawosławnego Ukrainy

Po zakończeniu obrad synodu w Konstantynopolu patriarcha Filaret natychmiast podzielił stanowisko Konstantynopola i oświadczył, że trzeba zwołać sobór zjednoczeniowy w celu stworzenia jednego Kościoła na Ukrainie, któremu zostanie nadana autokefalia. Na sobór zostali zaproszeni hierarchowie trzech ukraińskich Kościołów, w tym także zwierzchnik Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego, metropolita Onufry¹⁶. Jednak 13 listopada 2018 roku metropolita Onufry zwołał w Kijowie nadzwyczajny synod swojego Kościoła, na którym podjęto dokładnie takie same decyzje, jakie podjął synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w Mińsku. Kościół ukraiński Patriarchatu Moskiewskiego zerwał wszelkie relacje z Patriarchatem Konstantynopola¹⁷.

¹⁴ *Announcement (11.10.2018)*. Web. 24.01.2019. <https://www.patriarchate.org/-/communiq-1>.

¹⁵ *Patriarchat Ekumeniczny rehabilituje Patriarchat Kijowski i Cerkiew autokefaliczną*. Web. 24.01.2019. <https://www.ekumenizm.pl/koscioly/wsходnie/patriarchat-ekumeniczny-rehabilituje-patriarchat-kijowski/>, 12 października 2018.

¹⁶ *Fylaret anoncyroval ob'edynitel'nyy tserkovnyy Sobor*. [Филарет анонсыровал об'єднательный церковный Собор]. Web. 25.01.2019. <https://zn.ua/POLITICS/filaret-anonsiroval-obeditelnyy-cerkovnyy-sobor-296928.html>.

¹⁷ *Zob.* Web. 25.01.2019. <https://news.church.ua/2018/11/13/postanova-soboru-jepiskopiv-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-13-listopada-2018-roku/>.

Ostatecznie w Kijowie w soborze Mądrości Bożej, 15 grudnia 2018 roku pod przewodnictwem Emanuela przedstawiciela Patriarchatu Konstantynopola, metropolity Galii, zwołano sobór zjednoczeniowy. Na sobór przybyli hierarchowie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego oraz Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Przybyło także dwóch hierarchów Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego: metropolita Symeon Szostacki oraz metropolita Aleksander Drabynko. Warunkiem rozpoczęcia obrad w celu stworzenia jednego Kościoła, postawionym przez Bartłomieja I, był udział biskupów ukraińskiego Kościoła Patriarchatu Moskiewskiego. Metropolici przybyli na sobór bez zgody swojego zwierzchnika – metropolity Onufrego. Na soborze Cerkwie zjednoczyły się powołując do życia Kościół Prawosławny Ukrainy, wskutek czego Patriarchat Kijowski i Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny zostały rozwiązane (Chomenko, Czerwonenko [Web. 26.01.2019]). Na soborze wybrano zwierzchnika zjednoczonej Cerkwi. Został nim metropolita perejasławsko-chmielnicki i białocerkiewski, Epifaniusz Dumenko, dotychczasowy hierarcha Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego. Nowy metropolita przyjął tytuł metropolity kijowskiego i całej Ukrainy¹⁸. Epifaniusz jest stosunkowo młody, w chwili objęcia katedry kijowskiej miał 39 lat. Należy do nowego pokolenia ukraińskiego Kościoła. Nie miał żadnych związków z komunizmem, nie kształcił się w Moskwie w przeciwieństwie do starszych hierarchów, w tym także patriarchy Filareta. Posiada wykształcenie teologiczno-filozoficzne. Kształcił się w Kijowie oraz w Atenach¹⁹.

Nadanie autokefalii nowej Cerkwi

24. grudnia 2018 roku patriarcha Bartłomiej poinformował wszystkie Kościoły lokalne o nadaniu autokefalii Kościołowi ukraińskiemu. 5. stycznia 2019 roku metropolita Epifaniusz, z niektórymi hierarchami ukraińskiej Cerkwi oraz przedstawicielami ukraińskiej władzy, razem z prezydentem Piotrem Poroszenką udali się do Istambułu, gdzie patriarcha Bartłomiej I w patriarszym soborze św. Jerzego w dzielnicy Farnar podpisał tomos – dokument potwierdzający nadanie autokefalii

¹⁸ *Mytropolyt UPTS KP Epifaniy obranyy predstoyatelem yedynoyi pomisnoyi pravoslavnoyi tserkvy v Ukraini*. [Митрополит УПЦ КП Епіфаній обраний предстоителем єдиної помісної православної церкви в Україні]. Web. 26.01.2018. <https://www.unian.ua/politics/10378407-mitropolit-upc-kp-epifaniy-obraniy-predstoyatelem-yedynoyi-pomisnoyi-pravoslavnoyi-cerkvi-v-ukrajini-foto-video.html>.

¹⁹ *Mytropolyt Perejaslavs'kyy i Bilotserkivs'kyy*. [Митрополит Переяславський і Білоцерківський]. Web. 24.01.2019. <https://www.cerkva.info/eparches/mytropolyt-pereiaslav-khmelnytskyi-i-bilotserkivskiy-epifaniy>.

nowo utworzonej Cerkwi ukraińskiej. Następnego dnia w święto Epifanii, Epifaniusz wraz z Bartłojem odprawili Świętą Liturgię, podczas której kijowski metropolita otrzymał tomos z rąk patriarchy (Chomeko, Czerwonenko [Web. 24.01.2019]).

Patriarcha Bartłoj po soborze zjednoczeniowym oznajmił, że nie może być dwóch kanonicznych metropolitów kijowskich, dlatego metropolita Onufry będzie traktowany przez Konstantynopol jako metropolita Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w Ukrainie (Czerwonenko, Danylczenko [Web. 26.01.2019]).

Kościół Prawosławny Ukrainy, obecnie formułuje swe struktury. Jest największą wspólnotą religijną na Ukrainie. Po powstaniu liczył ok. siedem tysięcy parafii²⁰. Jest piętnastym Kościołem autokefalicznym. Czekana na uznanie przez pozostałe Kościoły autokefaliczne. Nie został już uznany przez Patriarchat Moskiewski²¹. Z działaniami Konstantynopola nie zgadzają się także Kościoły serbski, bułgarski, Patriarchat Antiocheński, a także Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, który 15 listopada 2018 roku zabronił swoim duchownym liturgiczno-modlitewnych kontaktów z duchowieństwem niekanonicznych Cerkwi Ukrainy²².

Relacje Kościoła ukraińskiego z Konstantynopolem były trudne. Bywały okresy, w których Konstantynopol nie miał żadnego wpływu na metropolię kijowską. Przez ostatnie lata Konstantynopol popierał Kościół Patriarchatu Moskiewskiego. Dopiero w 2018 roku potraktował prawosławie ukraińskie całościowo. Zrehabilitował zwierzchników Kościołów niekanonicznych, zdejmując z nich anatemy nałożone przez Moskwę. Anulował postanowienia z 1686 roku. Ostatecznie nadał ukraińskiemu Kościołowi autokefalię, która jest szansą zjednoczenia ukraińskiego prawosławia. Proces ten dopiero się zaczął, będzie on bardzo trudny ze względu na sprzeciw Patriarchatu Moskiewskiego, który Ukrainę uznaje za swoje kanoniczne terytorium. Historia dowiodła, że procesy tworzenia Kościołów autokefalicznych były bolesne, długotrwałe i często rodziły konflikty w łonie prawosławia. Tak było np. z autokefalią Kościoła bułgarskiego, greckiego czy chociażby polskiego. Proces, który zachodzi na Ukrainie potrzebuje czasu, rozwagi, spokoju i takich działań wewnątrz Kościoła prawosławnego, które będą służyły utrzymaniu wzajemnych relacji i dążeniu do ich naprawy.

²⁰ Ibidem.

²¹ Web. 24.01.2019. <https://www.patriarchia.ru/db/text/5330863.html>.

²² *Komunikat Kancelarii Św. Soboru Biskupów PAKP, 15 listopada 2018 roku*. Web. 24.09.2019. <http://www.orthodox.pl/414192/>; zob też *Polski Kościół prawosławny przeciwny autokefalii na Ukrainie*. Web. 24.09.2019. <https://ekai.pl/polski-kosciol-prawoslawny-przeciwny-autokefalii-na-ukrainie/>.

Bibliografia

- (AJZR) *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoju komisseju dlâ razbora drevnih aktov, vysočajše učreždennoj pri Kievskomvoennom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore*. T. I-XXXIV, č. 1-8, Kiev, 1859-1914. [(AJZR) *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе*. T. I-XXXIV, ч. 1-8, Киев, 1859-1914].
- Akt ob otlučienii ot Cerkvi monaha Filareta (Denisenko)*. [Акт об отлучении от Церкви монаха Филарета (Денисенко)]. Web. 25.01.2019. <http://www.patriarchia.ru/db/text/417804.html>.
- Aleksev A. I. VARLAAM (*Âsinskij; 1627-22.08.1707, Kiev*). *Pravoslavnaâ Ènciklopediâ*. T. 6. Red. Patriarh Moskovskogo i Vseâ Rusi Aleksia II. Moskva, 2009: 605-609. [Алексев А. И. ВАРЛААМ (*Ясинский; 1627-22.08.1707, Киев*). *Православная Энциклопедия*. T. 6. Ред. Патриарх Московского и всея Руси Алексия II. Москва, 2009: 605-609]. *Announcement* (11.10.2018). Web. 24.01.2019. <https://www.patriarchate.org/-/communiq-1>.
- (AZR) *Akty odnosâšiesâ k" istorii Zapadnoj Rossii sobrannye i izdannye arheograficeskoj kommissiej*. T. I-X, Sankt-Peterburg, 1863-1892. [(AZR) *Акты относящиеся къ истории Западной России собранные и изданные Археографическою комиссией*. T. I-XV, Санкт-Петербург, 1863-1892].
- Bendza Marian. *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne*. Warszawa: Wydawnictwo Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, 1982.
- Bendza Marian. „Inkorporacja metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego”. *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*. Red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik. Białystok: Wyd. Synod Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, 2006.
- Bieńkowski Ludomir. „Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce”, *Kościół w Polsce*. Red. J. Kłoczowski. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy „Żak”, 1969, t. 2: 796-797.
- Browning Robert. *Cesarstwo Bizantyjskie*. Przeł. Grzegorz Żurek. Warszawa: PIW, 1997.
- Chervonenko Vitaliy, Danyl'Chenko Artem. *Tomos tserkvi Ukraïny: Epifanii otrymav hratomu pro avtokefali*. [Червоненко Віталій, Данильченко Артем. *Томос церкви України: Епіфаній отримав грамоту про автокефалію*]. Web. 24.01.2019. https://www.bbc.com/ukrainian/features-46773365?ocid=socialflow_facebook].
- Chodynicki Kazimierz. *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1623*. Warszawa: Druk. im Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki, 1934.
- Dmitrevskij Aleksej. *Arhiepiskop" Elassonskij Arsenij i memuary ego iz" ruskoj istorii po rukopisi trapezuntskago Sumelijskago monastyra*. Kiev, 1899. [Дмитревский Алексей, *Архиепископъ Елассонскій Арсеній и мемуары его изъ русскої исторіи по рукописи трапезунтскаго Сумелійскаго монастыря*. Киев, 1899].
- Dokument 651 /2008, potoczna redaktsiya – Prynuattya vid 22.07.2008*. [Документ 651 /2008, поточна редакція – Прийняття від 22.07.2008]. Web. 25.01.2019. <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/651/2008>].
- Dokument 393 /2013, potoczna redaktsiya – Prynuattya vid 27.07.2013*. [Документ 393 /2013, поточна редакція – Прийняття від 27.07.2013]. Web. 25.01.2019. <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2013>].

- Encyklopediâ istorii Ukraïni*. Red. kol.: V. A. Smolij ta in. T. 1. Kiïv, 2003. [Енциклопедія історії України (EIU). Ред. кол.: В. А. Смолій та ін. Т. 1. Київ, 2003].
- Ewenko I. "Agapetus and West: Fate of a Byzantine Mirror of Princes". *Revue des Études Sud-est Européennes* 16 (1978): 1–44.
- Fijałek Jan. „Biskupstwa greckie na ziemiach ruskich od połowy XIV wieku na podstawie źródeł greckich”. *Kwartalnik Historyczny* XI (1897).
- Fylaret anonsyrovai ob'iedynitel'nyy tserkovnyy Sobor. [Филарет анонсировал объединительный церковный Собор]. Web. 25.01.2019. https://zn.ua/POLITICS/filaret-anonsiroval-obedinitelnyy-cerkovnyy-sobor-296928_.html.
- Gajewski A. „Tomos dla Ukrainy. Historyczna szansa czy nowe podziały?”. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*. Red. S. Dębski, nr 1 (76) (2018): 66–78.
- Giannelli C. "À propos de la confirmation du métropolitte de Kiev Joseph Bolharynovyč par le patriarche oecuménique Joachim I". *Orientalia Christiana Periodica* 9 (1943): 450–459.
- Ġudzâk Borys. *Kryza i reforma. Kiïvs'ka mitropoliâ, Cargorods'kiï patriarhat i geneza Beresteï's'koï unii*. Perеклад М. Габлевич. L'viv, 2000. [Гудзяк Борис, *Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Переклад М. Габлевич. Львів, 2000].
- Halecki Oskar. *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*. Przeł. Anna Niklewicz. T. 1–2. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej – Rzym: Fundacja Jana Pawła II, 1997.
- Isayevych Yaroslav, *Ukraïna davnyu i nova: narod, relihiya, kul'tura*. L'viv, 1996. [Ісаєвич Ярослав, *Україна давня і нова: народ, релігія, культура*. Львів, 1996.]
- Jobert Ambroise. *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*. Przeł. E. Sekowska. Warszawa, 1994.
- Khomenko Svyatoslav, Chervonenko Vitaliy. *Ob'jednavchyy sobor Ukrayins'Koyi tserkvy: yak vse vidbuvalosya*. [Хоменко Святослав, Червоненко Віталій. *Об'єднавчий собор Української церкви: як все відбувалося*]. Web. 26.01.2019. <http://www.bbc.com/ukrainian/features-46583417>.
- Komunikat Kancelarii Św. Soboru Biskupów PAKP, 15 listopada 2018 roku. Web. 24.09.2019. <http://www.otthodox.pl/414192/>.
- Kōnstantinidīs 'I. Ch. 'Iōakeīm, oh Patriárchīs 'Antiocheías. *Thrīskēutikē kai ī'θnikē 'Egkyklopaideía*. Tōm VI, szpalty: 1095–1096. [Κωνσταντινίδης 'Ι. Χ. 'Ιωακείμ, ὁ Πατριάρχης 'Αντιοχείας. *Θρησκευτική και ἠθική 'Εγκυκλοπαίδεια*. Τόμ. VI, σελῆς: 1095–1096].
- Kozyraska Antonina. *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*. Toruń, 2014.
- Kumor Bolesław. „Geneza i zawarcie unii brzeskiej”. *Unia brzeska i jej konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. Red. R. Łuźny, F. Ziejka, A. Kępiński. Kraków: Universitas, 1994: 26–44.
- Lemeševskij Viktor. *Russkie pravoslavnye ierarhi 992–1892*. Moskva: Izd-vo Krutickogo podvor'â, 2002: č. 1; 2003: č. 2. [Лемешевский Виктор. *Русские православные иерархи 992–1892*. Москва: Изд-во Крутицкого подворья, 2002: ч. 1; 2003: ч. 2].
- Lewicki Antoni., „Unia florencka w Polsce”. *Rozprawy (Polskiej) Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny* 38 (2, 13) (1899): 205–274.
- Lukašova Svetlana. *GEDEON (Svâtopolk-Ĉetvertinskij Grigorij Zahar'evič, kn.; ok. 1634, mest. St. Ĉetvertnâ na Volyni – 06.04.1690, Kiev)*. *Pravoslavnaâ Ėnciklopediâ*. T. 10. Pod red.

- Aleksiâ II. Moskva, 2010: 517–519. [Лукашова Светлана. ГЕДЕОН (Святополк-Четвертинский Григорий Захарьевич, кн.; ок. 1634, мест. Ст. Четвертня на Вольни – 06.04.1690, Киев). Православная Энциклопедия. Т. 10. Под ред. Алексия II. Москва, 2010: 517–519].
- Makarij. *Istoriâ Russkoj Cerkvi*. Т. I–XII, Sankt-Peterburg, 1857–1883 (perevod: кн. I–VII, Moskva, 1994–1996. [Макарий. *История Русской Церкви*. Т. I–XII, Санкт-Петербург, 1857–1883 (перевод: кн. I–VII, Москва, 1994–1996)].
- Malyševskij Ivan. *Aleksandrijskij patriarh Meletij Pigas i ego učastie v delah Russkoj Cerkvi*. Т. I–II. Kiev, 1872. [Мальшевский Иван. *Александрійский патриарх Мелетий Пугас и его участие в делах Русской Церкви*. Т. I–II. Киев, 1872].
- Malyševskij Ivan. „Zametka po povodu mneniâ, budto patr. Eremiâ posešal Kiev v 1588 ili 1589 gg.” *Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii* 12 (1885): 656–674. [Мальшевский Иван. „Заметка по поводу мнения, будто патр. Еремия посещал Киев в 1588 или 1589 гг.” *Труды Киевской Духовной Академии* 12 (1885): 656–674].
- Melnyk Marek. *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyty*. Olsztyn, 2005.
- Meyendorff John. *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*. Cambridge, 1981.
- Mironowicz Antoni. *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*. Białystok, 2003.
- Mironowicz Antoni. *Diecezja białoruska w XVII i XVIII wieku*. Białystok, 2008.
- Mironowicz Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok, 2003.
- Modzelewska B. „Kościół przedchalcedońskie i prawosławne (Ukraina)”. *Encyklopedia Katolicka (EK)*. Red naczelny E. Giglewicz. Т. XIX, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2013: szpalty 1303–1304.
- Mokry Włodzimierz. „Stosunek państwowych i cerkiewnych władz moskiewskich do ukraińskiej Cerkwi prawosławnej i unickiej w wiekach XVII–XX”. *Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. Red. R. Łuźny, F. Ziejka, A. Kępiński. Kraków: Universitas, 1994: 83–94.
- Mončak Igor. “Florentine Ecumenism in the Kyivan Church”. *Opera Graco-Catholice Academiae Theologicae Rome* (1987): 53–54.
- Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis*, (MCSL). Leopoli: Wyd. W. Milkowicz, 1895–1896.
- Mytropolyt UPTS KP Epifaniy obranuy predstoyatelem yedynoyi pomisnoyi pravoslavnoyi tserkvy v Ukraïni. [Митрополит УПЦ КП Епіфаній обраний предстоятелем єдиної помісної православної церкви в Україні]. Web. 26.01.2019. <https://www.unian.ua/politics/1037840-7-mitropolit-upc-kp-epifaniy-obranuy-predstoyatelem-yedinoji-pomisnoji-pravoslavnoj-cerkvi-v-ukrajini-foto-video.html>.
- Mytropolyt Perejaslavs'kyj i Bilotserkivs'kyj. [Митрополит Переяславський і Білоцерківський]. Web. 24.01.2019. <https://www.cerkva.info/eparches/mytropolyt-pereiaslav-khmelnytskyi-i-bilotserkivskyi-epifaniy>.
- Nazarko Ī. „Galic'ka mitropolia”. *Zapiski čina sv. Vasilija Velikogo* 3 (9) (1958). [Назарко І. „Галицька митрополія”. *Записки Чина св. Василя Великого* 3 (9) (1958)].

- Onufriya nazyvatymut' mytropolytom Rosijs'Koyi pravoslavnoyi tserkvy v Ukraini.* [Онупрія називатимуть митрополитом Російської православної церкви в Україні]. Web. 20.01.2019. <https://gordonua.com/ukr/news/society/-jepifanij-zajaviv-shcho-glava-upts-mp-onufrij-bude-nazivatisja-mitropolitom-rosijskoji-pravoslavnoyi-tserkvi-v-ukrajini-588063.html>.
- Osadczy Włodzimierz. „Skrypnik Mstysław”. *Encyklopedia Katolicka (EK)*. Red. nac. E. Giglewicz. T. XVIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2013: szpalty 317–318.
- Patriarchat Ekumeniczny rehabilituje Patriarchat Kijowski i Cerkiew autokefaliczną.* Web. 24.01.2019. <https://www.ekumenizm.pl/koscioly/wsходnie/patriarchat-ekumeniczny-rehabilituje-patriarchat-kijowski/>, 12 października 2018.
- Patrylo I. „Archiepiskopi-Metropolitani Kievo-Halicienses (attentis praescriptis Motu Proprio Cleri sanctitati)”. *Zapiski čina sv. Vasilii Velikogo XVI (1962)*. [Зануску Чина св. Василя Великого XVI (1962)].
- Polski Kościół prawosławny przeciwny autokefalii na Ukrainie.* Web. 24.01.2019. <https://ekai.pl/polski-kosciol-pravoslavny-przeciwny-autokefalii-na-ukrainie/>.
- Przybył Elżbieta. *Pravosławie*. Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 2000.
- Radziwinowicz W. Web. 20.01.2019. <http://wyborcza.pl/7,75399,23450351,ukrainska-cerkiew-odlacza-sie-od-moskwy-putin-przegrywa-wojne.html>.
- Romanowski W. *Czy Rosja wywoła nową wojnę, tym razem religijną?* Web. 21.01.2019. <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1767934,1,czy-rosja-wywola-nowa-wojne-tym-razem-religijna.read>.
- Serczyk Władysław. *Historia Ukrainy*. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2009.
- Siemaszko Aleksander. „Pierwsze stulecie klasztoru w Supraślu: fakty, daty, interpretacje”. *Dzieje opactwa supraskiego*. Red. R. Dobrowolski, M. Zemło. Rzym–Lublin–Mińsk, 2015: 43–73.
- Silnicki Tadeusz, *Sobory powszechne a Polska*. Warszawa 1962.
- Sterlingow P. *Nowi egzarchowie na Ukrainie*. Web. 25.01.2019. http://www.wiadomosci.cerkiew.pl/news.php?id_n=1911.
- Sviatijšij patriarh Kiivs'kij i vsiėi Ukraini Mstislav.* [Святійший Патріарх Київський і всієї України Мстислав]. Web. 20.01.2019. https://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_90/lis_90_12/37641/.
- Szeptycki Andrzej. „Podziały religijne na Ukrainie”. *Religia w stosunkach międzynarodowych. 10-lecie współpracy Instytutu Stosunków Międzynarodowych ze zgrupowaniem Słowa Bożego (SVD)*. Red. A. Solarz, H. Schreiber. Warszawa: Wydawnictwo Muza, 2012: 211–239.
- Ševčenko Ihor. “A Neglected Byzantine Source for Muscovite Political Ideology”. *Harvard Slavic Studies* 2 (1954): 141–179.
- Trajdos Tadeusz. „Metropolici kijowscy Cyprian I Grzegorz Camblak (Bułgarscy duchowni prawosławni) a problemy Cerkwi prawosławnej w Państwie Polsko-Litewskim u schyłku XIV i pierwszej ćwierci XV w. *Balkanica Posnaniensia* II (1985): 211–233.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita extabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita (MPL)*. Wyd. A. Theiner. T. II, nr 296 (1861): 267–268.
- VJRK (*Vostočnoslovjânskie i ũžnoslavjânskie rukopisnye knigi v sobranâh Pol'skoj Narodnoj Respubliki*). Red. Ā. N. Šapovŭ. T. II, nr 52 (1976): 145–147. [VJRK (*Восточнославянские*

- и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*. Ред. Я. Н. Шаповю. Т. II, nr 52 (1976): 145-147].
- Pawluczuk Włodzimierz. *Ukraina. Polityka i mistyka*. Kraków: Zakł. Wydaw. Nomos, 1998.
- Welykyj Athanasius. *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953) (DPR) T. I (1954)*: 80.
- Zaâvlenie Svâšennogo Sinoda Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi ot 8 sentiâbrâ 2018 goda / Oficial'nye dokumenty*. [Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви от 8 сентября 2018 года / Официальные документы]. Web. 25.01.2019. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5264344.html>.